

Ірына КУКЕТА,

галоўны бібліятэкар навукова-даследчага аддзела бібліятэказнаўства Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі

РАЗВІЦЦЁ НАЦЫЯНАЛЬНАЙ БІБЛІЯТЭКІ БЕЛАРУСІ Ў ПЕРШАЙ ПАЛОВЕ ХХ ст.

НОВЫЯ АРХІЎНЫЯ КРЫНІЦЫ ПРА ВЯДОМЫЯ ГІСТАРЫЧНЫЯ ФАКТЫ

Гісторыя Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі (НББ) набліжаецца да 100-гадовай мяжы. Існуе шэраг навуковых прац, прысвечаных пытанням яе станаўлення і развіцця. Вывучэнне гісторыі бібліятэкі запачаткаваў яе першы дырэктар, заслужаны дзеяч культуры БССР Іосіф Сіманюўскі. У 50-я гг. ХХ ст. ён падрыхтаваў даклад “Развіццё бібліятэчнай справы ў БССР, яе вынікі і перспектывы, да 40-годдзя Вялікай Кастрычніцкай сацыялістычнай рэвалюцыі”, дзе акрамя апісання асноўных тэндэнцый развіцця бібліятэчнай галіны ў першай палове ХХ ст. адлюст-

роўвалася станаўленне Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі і яе развіццё.

Доктару педагагічных навук, генеральнаму дырэктару Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі (2004–2021) Раману Матульскаму належыць шэраг навуковых прац па гісторыі бібліятэчнай справы краіны, якія раскрываюць асаблівасці ўзнікнення і функцыянавання НББ у розных храналагічных адрэзкі.

Калектыў бібліятэкі больш як сорак гадоў праз прызму архіўных дакументаў вывучае гісторыю бібліятэчнай справы ў цэлым і Нацыя-

ДА 100-ГОДДЗЯ НАЦЫЯНАЛЬНАЙ БІБЛІЯТЭКІ БЕЛАРУСІ

нальнай бібліятэкі Беларусі ў прыватнасці. Да 85-гадовага юбілею бібліятэкі ў 2007 г. па выніках шматлікіх навуковых даследаванняў падрыхтавана выданне “Нацыянальная бібліятэка Беларусі ў дакументах. 1922–2006 гг.”. Яно змяшчае нарматыўныя, прававыя і службовыя дакументы, выяўленыя ў фондах Нацыянальнага архіва Рэспублікі Беларусь, ведамасных архівах Міністэрства культуры Рэспублікі Беларусь і Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі, а таксама ў афіцыйных і іншых друкаваных выданнях.

Нягледзячы на шматлікія навуковыя росшыкі, многія архіўныя дакументы па розных прычынах не былі апублікаваны і не асвятляліся ў навуковых працах. У прыватнасці, па-за ўвагай даследчыкаў засталіся некаторыя матэрыялы, якія даюць магчымасць канкрэтызаваць, удакладніць і дапоўніць ужо вядомыя факты з гісторыі фарміравання і развіцця Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі ў першай палове ХХ ст.

Дзейнасць, скіраваная на стварэнне галоўнай бібліятэкі краіны, пачалася яшчэ ў першыя гады савецкай улады і выяўлялася ў зборы навуковай літаратуры з розных мясцовых крыніц. Спачатку меркавалася, што гэта будзе вузкая абмежаванае па профілі кнігасховішча толькі нацыянальнай і краязнаўчай літаратуры. На другой сесіі 5 лютага 1921 г. Цэнтральны Выканаўчы Камітэт (ЦВК) БССР прыняў рашэнне пра асігнаванне сродкаў на стварэнне ў Мінску Цэнтральнай беларускай бібліятэкі (ЦББ) [1], што засведчыла «Рэзалюцыя другой сэссыі Цэнтральнага Выканаўчага Камітэту Саветаў Беларусі “Аб узмацненні работы Камісарыяту Нар. Асветы на мясцовых мовах”», апублікаваная на старонках газеты “Савецкая Беларусь” (1921, 5 лют., № 28).

Са зместу названага дакумента вынікае, што ўсяго на “закладку” бібліятэкі было выдаткавана 10 млн рублёў, 5 з якіх даваліся на прэміі складальнікам найлепшых падручнікаў на беларускай мове, 2 – у распараджэнне Народнага камісарыята асветы (Наркамасветы) БССР на выдачу дапамогі пісьменнікам і вучоным, якія пішуць на роднай мове.

Як слушна заўважыў Р. Матульскі, у тагачасных дакументальных крыніцах гэтая бібліятэка мела розныя варыянты назвы: “Дзяржаўная, Беларуская дзяржаўная, Беларуская дзяржаўная цэнтральная, Цэнтральная беларуская, Беларуская” [2, с. 71]. На падставе нешматлікіх архіўных матэрыялаў таго часу даследчыкі вызначылі, што на пачатку 1921 г. Цэнтральная беларуская бібліятэка была створана і ўжо да восені назапасіла пэўны фонд.

Падчас навукова-даследчай працы ў архіўных фондах знойдзены тагачасны дакумент – паведамленне Беларускага аддзела Наркамасветы БССР беларускаму празаіку і драматургу, грамадскаму і культурнаму дзеячу Язэпу Дылу аб прызначэнні яго з 24 мая 1921 г. на пасаду загадчыка Цэнтральнай беларускай бібліятэкі. Гэтыя звесткі пацвярджаюць факт стварэння ЦББ у першай палове 1921 г. і дазваляюць выказаць здагадку, хто быў першым яе кіраўніком. Дапаўняюць інфармацыю і ўспаміны Я. Дылы ў аўтабіяграфіі: “У маладой Беларускай рэспубліцы тады не ставала людзей. І таму прыходзілася працаваць на самых розных – часта зусім нечаканых – пасадах, а парой і сумяшчаць іх па некалькі на раз. Напрыклад, у тым жа 1921 годзе загадваў дзевяцімесячнымі лектарскімі курсамі Народнага камісарыята асветы БССР, узначальваў у тым жа Наркамасветы Беларускаю бібліятэку, якая затым ператварылася ў Дзяржаўную бібліятэку БССР, уваходзіў у склад Навукова-тэрміналагічнай камісіі...” [3]. Пра тое, што Я. Дыла зусім нядоўга быў кіраўніком Цэнтральнай беларускай бібліятэкі, сведчыць спіс яе супрацоўнікаў, датаваны 21 верасня 1921 г. Ён складаецца з 12 персаналій, сярод якіх загадчыкам на той момант ужо лічыўся К. Мажэйка.

Даследчыкамі ўстаноўлена, што фонды ЦББ ляглі ў аснову Беларускай дзяржаўнай бібліятэкі (БДБ), якая акрамя нацыянальнага дакумента павінна была захоўваць універсальны фонд матэрыялаў па ўсіх галінах ведаў і абслугоўваць розныя слаі грамадства. Рашэнне пра яе стварэнне прыняла калегія Наркамасветы БССР 3 лістапада 1921 г. Пад памяшканне для бібліятэкі гэтым жа рашэннем аддавалі будынак былога Юбілейнага дома па вул. Захар’еўскай (Мінск), які знаходзіўся ў распараджэнні Наркамасветы БССР.

У гэты ж час, паралельна са стварэннем ЦББ, вялася праца па адкрыцці галоўнай вышэйшай навучальнай установы краіны – Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта (БДУ) і стварэнні пры ім бібліятэкі. Пра гэта сведчаць шматлікія архіўныя дакументы, якія ўжо асвятляліся ў розных крыніцах.

Працэс арганізацыі бібліятэчнай справы ў БДУ часткова знайшоў адлюстраванне ў пратаколе аб’яднанай нарады прадстаўнікоў Савета Народных Камісараў БССР і Прэзідыума ЦВК БССР, прадстаўнікоў часовага праўлення БДУ, маскоўскай камісіі прафесараў і мінскай пяцёркі ад 17.04.1921 г., якая была прысвечана арганізацыйным універсітэцкім пытанням.

На гэтай нарадзе для камплектавання бібліятэкі ўніверсітэта было вырашана “...неад-

кладна накіраваць вагон у Петраград для перавозкі ў Мінск бібліятэкі прафесара Жуковіча. Купіць бібліятэку прафесара Пятроўскага ў Казані і прыняць меры найхутчэйшай яе дастаўкі ў Мінск. Прасіць Дзяржвыд аб перадачы для Бел. Універсітэта ўсіх выдадзеных ім кніг і кніг, якія будуць выдавацца...” [4].

18 красавіка 1921 г. Прэзідыум ЦВК Саветаў Беларусі прыняў рашэнне аб адкрыцці ў Мінску Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

У лістападзе 1921 г. праўленне БДУ прапанавала Іосіфу Бенцыянавічу Сіманаўскаму, які на той момант ужо быў дырэктарам бібліятэкі ўніверсітэта, распрацаваць праект пагаднення з Акадэмічным цэнтрам Наркамсветы БССР аб аб’яднанні бібліятэкі Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта і Беларускай дзяржаўнай бібліятэкі. Прапанову падтрымаў Акадэмічны цэнтр, і ў снежні 1921 г. на аснове дзвюх бібліятэк была створана Беларуска дзяржаўная бібліятэка, якая абслугоўвала студэнтаў і выкладчыкаў універсітэта, супрацоўнікаў дзяржапарату і шырокую публіку [2, с. 72].

Арганізацыйная праца па перамяшчэнні фонду бібліятэкі ўніверсітэта ў будынак Дзяржаўнай бібліятэкі (Юбілейны дом па вул. Захар’еўскай) адлюстравана ў працяговым пасяджэнні праўлення БДУ ад 21 снежня 1921 г. У гэтым жа працяговым ідзе гаворка пра стварэнне чытальнай залы, якая распачала працу ў лютым 1922 г.

Да канца красавіка 1922 г. скончылася абсталяванне аб’яднанай бібліятэкі ў Юбілейным доме і 1 мая яна была ўрачыста адкрыта. На працягу месяца сюды перавезлі і расставілі астатнюю літаратуру з універсітэцкай бібліятэкі.

«Пастановай ад 15 верасня 1922 г. “Аб заснаванні Беларускай дзяржаўнай бібліятэкі і абавязковай рэгістрацыі ўсіх друкаваных твораў, якія выходзяць у межах ССРБ” Саўнаркам БССР дэ-юрэ зацвердзіў фактычнае становішча – наяўнасць у рэспубліцы бібліятэкі, якая выконвае функцыі дзяржаўнай і ўніверсітэцкай, і надаў ёй статус дзяржаўнага кнігасховішча, бібліяграфічнага бюро і кніжнай палаты» [2, с. 73]. Паводле пастанова і зацверджанага ёю палажэння за бібліятэкай замацоўваліся статус і функцыі, уласцівыя нацыянальным (дзяржаўным) бібліятэкам, але пры гэтым яна павінна была яшчэ і забяспечваць літаратурай навучальны працэс ва ўніверсітэце.

“Арганізацыя адзінай дзяржаўнай і ўніверсітэцкай бібліятэкі абумовіла магчымасць аб’яднаць асігнаванні на набыццё літаратуры, прадугледжаныя як бюджэтам універсітэта, так і бюджэтам Наркамсветы. Бібліятэка атрымала таксама права выкарыстання саюзных дзяржаў-

ных кніжных фондаў і атрымання абавязковага экзэмпляра друкаваных твораў, якія выходзілі ў СССР” [5, с. 221].

Захавалася шмат дакументаў, якія адлюстроўваюць працэсы фарміравання фонду Беларускай дзяржаўнай бібліятэкі. Большасць з іх ужо ўведзены ў навуковы зварот. Аналіз дакументаў сведчыць, што адной з крыніц камплектавання фонду Дзяржаўнай бібліятэкі замежнай літаратурай і літаратурай, выдадзенай да рэвалюцыі 1917 г., была масавая перадача кніг з саюзных і мясцовых дзяржаўных кніжных фондаў. Гэта пацвярджае і мандат, выдадзены Беларуска дзяржаўным універсітэтам І. Сіманаўскаму для прыёмкі і дастаўкі ў Мінск бібліятэкі, якая знаходзілася ў Маскоўскай сінагозе і была перададзена ўніверсітэту згодна з пастановай Прэзідыума Усерасійскага Цэнтральнага Выканаўчага Камітэта ад 1 жніўня 1923 г. (захоўваецца ў Нацыянальным архіве Рэспублікі Беларусь).

У адпаведнасці з распарадкай пастановай Старшыні ЦВК БССР А. Чарвякова ад 30 жніўня 1924 г. аб сістэматычным папаўненні Беларускай дзяржаўнай бібліятэкі кнігамі і ў выніку шматлікіх перамоў І. Сіманаўскага па наладжванні ўнутрысаюзных і міжнародных кнігаабменных сувязей бібліятэка ў 1924 г. падпісала шэраг дакументаў з маскоўскімі і ленінградскімі дзяржаўнымі кнігасховішчамі. Усе яны былі разгледжаны і зацверджаны на пасяджэнні праўлення БДУ ад 14 верасня 1924 г. [6].

Так, было заключана пагадненне з дырэктарам расійскага Дзяржаўнага гістарычнага музея. Музей даваў бібліятэцы права пераважнага сістэматычнага адбору кніг са свайго дублетнага фонду на працягу трох гадоў з моманту падпісання дакумента. Спісы дублетных выданняў музей складаў кожныя тры месяцы, расцэнка праводзілася па дамоўленасці на кожны канкрэтны момант [7].

Пагадненне было падпісана і з дырэктарам бібліятэкі расійскага Дзяржаўнага політэхнічнага музея і Таварыства аматараў прыродазнаўства, антрапалогіі і этнаграфіі. Беларускай дзяржаўнай бібліятэцы давалася пераважнае права атрымання кніг і часопісаў з абменнага дублетнага фонду кожныя тры месяцы на працягу года [8, с. 64].

З загадкамі Дзяржаўнага кніжнага фонду заключылі пагадненне аб праве Беларускай дзяржаўнай бібліятэкі пераважнага на працягу года адбору кніг з фонду за плату. Пры гэтым адзначалася права бібліятэкі на максімальную зніжку.

На гэтым жа пасяджэнні праўлення БДУ быў разгледжаны дакумент гандлёвага сектара Ленінградскага аддзялення Дзяржаўнага выдавецтва (Ленгіз*) аб парадку адбору і перадачы антыкварных кніг для БДБ з кніжнага склада Ленгіза [9].

Пастановай СНК БССР ад 14 мая 1926 г. “Аб рэарганізацыі Беларускай дзяржаўнай і ўніверсітэцкай бібліятэкі” бібліятэка была вылучана са складу ўніверсітэта і ператворана ў самастойную ўстанову пад назвай *Беларуская дзяржаўная бібліятэка*. Пры гэтым адначасова яна выконвала функцыі фундаментальнай бібліятэкі Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта і Інстытута беларускай культуры.

“Адной з асноўных крыніц папаўнення фонду ў гэты перыяд, як і раней, быў абавязковы экзэмпляр друкаваных твораў, якія выходзілі ў СССР, і два абавязковыя экзэмпляры друкаваных твораў, якія выходзілі ў БССР. З мэтай дасягнення максімальнай паўнаты камплектавання фонду савецкай кніжнай прадукцыі бібліятэка прымае меры да яго дакамплектавання з розных крыніц за 1917–1921 гг., гэта значыць да пачатку паступлення ў бібліятэку абавязковага экзэмпляра” [10]. Бібліятэка працягвала набываць спецыяльныя кніжныя зборы, ажыццяўляць адбор кніг з дзяржаўных кніжных фондаў Масквы і Ленінграда, істотна павялічыўся і аб’ём паступленняў па міжнародным кнігаабмене.

Працяг будзе.

Пераклад з рускай мовы.

Спіс літаратуры

1. **Комментарии** // Библиотечное дело в БССР : док. и матер., 1918–1941 / Гос. б-ка БССР [и др.] ; сост. : Р. С. Васильева [и др.] ; редкол. : А. П. Демченкова [и др.] . – Минск, 1978. – С. 228–236.
2. **Мотульский, Р. С.** Библиотеки Беларуси. Из прошлого в будущее. 1917–1991 / Р. С. Мотульский. – Минск, 2018. – 304 с.
3. **Дыла, Я.** Творы / Я. Дыла. – Мінск : Маст. літ., 1981. – 349 с.
4. **Протокол объединенного совещания представителей совнаркома и Президиума ЦИКА Белоруссии, представителей временного правления Белорусского государственного университета и московской комиссии профессоров и минской пятерки по организации Белорусского государственного университета** // Национальный архив Республики Беларусь (НАРБ). – Ф. 205. Оп. 1. Д. 2. Л. 50–50 об.
5. **Симановский, И. Б.** Развитие библиотечного дела в БССР, его итоги и перспективы, к 40-летию Великой Октябрьской социалистической революции / И. Б. Симанов-

ский // 40 лет библиотечного строительства в СССР : докл. научн. конф., 23–26 дек. 1957 г. – М., 1958. – С. 191–286.

6. **Из протокола заседания правления Белорусского государственного университета – о заключении соглашения Белорусской государственной и университетской библиотеки с государственными книгохранилищами РСФСР о комплектовании фондов** : 14 сент. 1924 г. // Национальная бібліятэка Беларусі ў дакументах, 1922–2006 : Да 85-годдзя Нац. б-кі Беларусі / НББ, Дэпартамент па арх. і спр-ву М-ва юстыцыі РБ ; склад. : К. А. Навуменка, М. В. Рудакоўская. – Мінск, 2007. – С. 53–54.

7. **Соглашение заведующего Белорусской государственной и университетской библиотекой И. Б. Симановского и директора Государственного российского исторического музея Н. М. Щекотова о предоставлении Белорусской государственной и университетской библиотеке права преимущественного отбора книг из дублетного фонда музея** // НАРБ. – Ф. 7. Оп. 1. Д. 386. Л. 63.

8. **Соглашение директора библиотеки Государственного российского политехнического музея и Общества любителей естествознания, антропологии и этнографии П. С. Воскресенского и заведующего Белорусской государственной и университетской библиотекой И. Б. Симановского о предоставлении Белорусской государственной и университетской библиотеке права преимущественного отбора книг из обменного дублетного фонда Государственного российского политехнического музея и Общества любителей естествознания, антропологии и этнографии** // НАРБ. – Ф. 7. Оп. 1. Д. 386. Л. 64, 64 об.

9. **Отношение торгового сектора Ленинградского отделения Государственного издательства в Белорусскую государственную и университетскую библиотеку о порядке отбора и отпуска антикварных книг** // НАРБ. – Ф. 7. Оп. 1. Д. 386. Л. 61.

10. **Из доклада Витебского окрполитпросвета на окружном съезде работников просвещения – о комплектовании книгами и периодическими изданиями изб-читален** : не ранее 1 апр. 1925 г. // Библиотечное дело в БССР : док. и матер., 1941–1958 / Гос. б-ка БССР им. В. И. Ленина ; [сост. Л. Н. Бурлак и др.] . – Минск : Выш. шк., 1984. – С. 81–82.

11. **Пракаол № 27 пасяджэння сацыяльна-культурнай секцыі Дзяржаўнай планавай камісіі БССР аб размеры сродкаў, патрэбных на пабудову Беларускай дзяржаўнай бібліятэкі** // НАРБ. – Ф. 31. Воп. 1. Спр. 257. Арк. 52.

12. **Симановский, Г. И.** Каким я помню своего отца / Г. И. Симановский // Бібліятэчны веснік : [наук. зб. арт.] / НББ ; [рэдкал. : Р. С. Матульскі і інш.]. – Мінск : НББ, 2012. – Вып. 4. – 175 с.

13. **Договор между Государственной библиотекой БССР им. В. И. Ленина и старшим методистом Наркомпроса БССР И. Б. Симановским на выполнение темы “Книжные фонды и комплектование библиотек БССР”** // НАРБ. – Ф. 546. Оп. 2. Д. 1. Л. 46–47.

14. **Постановление Совета Народных Комиссаров БССР от 03.07.1945 № 944 “О предоставлении Государственной библиотеке БССР им. В. И. Ленина до 25 экз. изданий, выходящих в БССР”** // НАРБ. – Ф. 546. Оп. 2. Д. 3. Л. 15.

15. **Распоряжение Совета Министров БССР от 04.07.1946 № 990 “Об освобождении Министерством внутренних дел БССР помещения книгохранилища Государственной библиотеки БССР им. В. И. Ленина по ул. Долгобродская”** // НАРБ. – Ф. 546. Оп. 2. Д. 3. Л. 21.

* **Ленгиз** – Ленинградское отделение Государственного издательства. – *Заўвага рэд.*

